

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

І. А. Тітко

**НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2015

УДК 343.13(477)
ББК 67.9(4УКР)311
Т45

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 25 червня 2015 р.)*

Рецензенти:

О. П. Кучинська – професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

О. Г. Шило – завідувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

М. С. Шумило – професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Науковий консультант

О. В. Капліна – завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Тітко І. А.

Т45 Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія / І. А. Тітко. – Х. : Право, 2015. – 448 с.

ISBN 978-966-458-875-8

Монографічне дослідження присвячене комплексному вивченню теоретичних і прикладних питань, що виникають у зв'язку з реалізацією приватних інтересів у сфері кримінального судочинства. У роботі розглянуто особливості правової природи та реалізації приватних інтересів у кримінальному судочинстві, специфіку впливу приватних інтересів на кримінальні процесуальні правовідносини та нормативну регламентацію кримінальної процесуальної діяльності. Проаналізовано наявні на сьогодні проблеми практико-прикладного характеру, пов'язані з реалізацією приватних інтересів як при здійсненні кримінального провадження за загальною процедурою, так і в диференційованих формах кримінального судочинства, процесуальна специфіка яких зумовлена підвищеною вагомістю саме приватного інтересу у відповідних правовідносинах. Надано пропозиції по вдосконаленню низки інститутів чинного кримінального процесуального законодавства України.

Видання адресоване науковцям, аспірантам, студентам юридичних навчальних закладів, юристам-практикам.

**УДК 343.13(477)
ББК 67.9(4УКР)311**

ISBN 978-966-458-875-8

© Тітко І. А., 2015
© Видавництво «Право», 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕС» У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	9
1.1. Категорія «інтерес» у кримінальному процесуальному праві	9
1.1.1. Поняття категорії «інтерес»	10
1.1.2. Сутнісні ознаки категорії «інтерес»	20
1.1.3. Функції категорії «інтерес»	24
1.2. Класифікація інтересів у сфері кримінального судочинства	35
1.3. Конфлікт інтересів у кримінальних процесуальних правовідносинах	56
1.3.1. Загальна характеристика конфлікту інтересів	56
1.3.2. Класифікація конфліктів інтересів	61
1.3.3. Управління конфліктом інтересів	68
1.3.4. Функції конфлікту інтересів	73
1.4. Баланс інтересів як основа кримінальної процесуальної форми та чинник її диференціації	75
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	94
2.1. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального законодавства	94
2.2. Місце приватного інтересу в кримінальних процесуальних правовідносинах та механізм його забезпечення	114
2.2.1. Форми прояву приватного інтересу в кримінальному судочинстві	114
2.2.2. Критерії обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві	122
2.2.3. Механізм забезпечення реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі	132

2.3. Засади диспозитивності та публічності як нормативне відображення місця приватного інтересу в кримінальному судочинстві.....	142
--	-----

РОЗДІЛ 3. ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ	167
---	-----

3.1. Форми реалізації приватного інтересу на стадії досудового розслідування	167
3.2. Окремі питання забезпечення приватного інтересу в провадженні у суді першої інстанції	181
3.2.1. Значення позиції потерпілого й обвинуваченого у прийнятті рішення про закриття провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності	182
3.2.2. Цивільний позов у кримінальному провадженні як судова форма захисту приватного інтересу	197
3.3. Реалізація права на оскарження судового рішення як форма захисту приватного інтересу.....	219

РОЗДІЛ 4. ПРОВАДЖЕННЯ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	233
--	-----

4.1. Становлення та правова природа приватного обвинувачення у кримінальному процесі	233
4.1.1. Поява та розвиток інституту приватного обвинувачення	234
4.1.2. Правова природа інституту приватного обвинувачення.....	253
4.2. Особливості нормативного забезпечення та практики реалізації приватного інтересу в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.....	269
4.2.1. Початок провадження	270
4.2.2. Досудове розслідування та судовий розгляд	290
4.2.3. Завершення провадження	315

РОЗДІЛ 5. УГОДИ ЯК ПРИВАТНОПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ	333
5.1. Становлення та сучасний світовий досвід застосування інституту кримінальних процесуальних угод	333
5.1.1. Інститут кримінальних процесуальних угод: історичний огляд	333
5.1.2. Сучасний світовий досвід застосування інституту кримінальних процесуальних угод	338
5.2. Єдність правової природи інституту угод у приватній та публічній підсистемах права України.....	353
5.3. Проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації приватного інтересу через інститут кримінальних процесуальних угод.....	366
5.3.1. Загальні питання	366
5.3.2. Угода про примирення.....	382
5.3.3. Угода про визнання винуватості.....	400
ДОДАТКИ.....	426
Додаток А.....	426
Додаток Б	427
Додаток В	437

*Велика справа законодавства полягає в тому,
щоб створювати загальносуспільне благо
із найбільшої кількості приватних інтересів.
П'єр Буаст*

Передмова

Кримінальна процесуальна діяльність є доволі специфічною, оскільки спрямована на захист прав і законних інтересів громадян, порушених найбільш суспільно небезпечним різновидом правових деліктів — кримінально караними діяннями. Враховуючи це, держава практично в усіх випадках бере на себе обов'язок безпосередньо захищати права та законні інтереси осіб, у тому числі й учасників процесу, без узгодження своєї діяльності з їх волею та бажанням¹, оскільки задоволення інтересу суспільства у подоланні злочинності є умовою і гарантією його нормального функціонування й розвитку². Отже, віднесення кримінального процесуального права до числа публічних галузей у юриспруденції можна вважати аксіомою.

Одночасно розвиток юридичної науки змушує сприймати зазначене аксіоматичне положення з певними застереженнями. Так, якщо за радянських часів у наукових колах панувало переконання, що весь кримінальний процес підпорядкований лише принципу публічності, тобто завданню служити інтересам держави і суспільства, і заперечувалась наявність будь-яких відхилень від вказаного принципу, то сучасна правова наука все більшу увагу зосереджує на приватноправових елементах регулювання суспільних відносин. Убачається, що, визнавши принцип публічності панівним у кримінальних провадженнях, все ж складно заперечувати існування в цій сфері цілої низки інститутів, де рушійною силою — юридичним фактом, на підставі якого виникають, змінюються, припиняються правовідносини, є не законодавчо закріплений обов'язок державних органів діяти визначеними чином, а по-

¹ Див.: Артамонова, Е. А. Частное начало в российском уголовном судопроизводстве [Текст] / Е. А. Артамонова. — Саратов : ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. права», 2004. — С. 5.

² Див.: Лобойко, Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція [Текст] : монографія / Л. М. Лобойко. — Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — С. 24.

зиція учасників провадження, які відстоюють власні приватні інтереси. Більше того, з прийняттям Конституції України відбулось переформування у питанні розстановки пріоритетів між державними інтересами та інтересами окремої особи на користь останніх. Така зміна вектора державної політики на конституційному рівні безумовно знайшла відображення у галузевому, зокрема кримінальному процесуальному, законодавстві, що, у свою чергу, підняло на новий рівень питання нормативного забезпечення та практики реалізації приватних інтересів у кримінальному судочинстві.

Проблематика приватного інтересу у кримінальному судочинстві неодноразово привертала увагу правників. Проте безпосереднім предметом досліджень у більшості випадків виступали окремі елементи цього явища, як-то провадження у справах приватного та приватно-публічного обвинувачення, статус потерпілого, інститут цивільного позову тощо. Окрім цього, якщо вести мову про дослідження науковців дореволюційного і радянського періоду, то слід вказати, що вони базувалися на зовсім іншій, відмінній від панівної сьогодні, парадигмі взаємовідносин держави і людини. Відповідно для сучасної юридичної науки актуальним завданням залишається дослідження приватного інтересу в кримінальному судочинстві на більш загальному теоретичному рівні та з урахуванням реалій сьогодення, тенденцій загальнодержавного розвитку і політики у сфері нормативної регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.

Тож, дана робота є спробою комплексного розгляду феномену приватного інтересу в сфері кримінального судочинства, з'ясування проблем, що виникають при практичному застосуванні відповідних правових інститутів, вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення нормативного забезпечення приватного інтересу у кримінальному процесуальному праві України.

Поява цієї роботи була б неможливою без ідей, порад та підтримки мого Вчителя, академіка Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора *Юрія Михайловича Грошевого*, який пішов із життя у 2013 р.

Автор висловлює щирю вдячність і глибоку повагу науковому консультанту — завідувачу кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, доктору



юридичних наук, професору *Оксані Володимирівні Капліній* — за спрямування творчого пошуку, всебічну допомогу і підтримку при підготовці цієї роботи.

Окремі слова вдячності за доброзичливе ставлення, цінні поради та зауваження вельмишановним рецензентам монографії — професору кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктору юридичних наук, професору *Оксані Петрівні Кучинській*; завідувачу кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженому діячу науки і техніки України, доктору юридичних наук, професору *Ользі Георгіївні Шило*; професору кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслуженому діячу науки і техніки України, доктору юридичних наук, професору *Миколі Єгоровичу Шумилу*.

Ця робота навряд чи відбулася б без підтримки та допомоги колективу кафедри кримінального процесу, кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також колективу Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, за що моїм колегам щира подяка.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕС» У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1.1. Категорія «інтерес» у кримінальному процесуальному праві

Відомий вислів, народжений ще за часів Римської імперії, проголошує: «is fecit, qui prodest» — зробив той, кому вигідно. Отже, сприйняття інтересу того чи іншого суб'єкта (окремого індивіда або групи) як рушійної сили будь-яких соціальних процесів сформувалось доволі давно.

Влучність наведеного афоризму можна прослідкувати в усіх сферах людської діяльності, включаючи формування різного роду соціальних регуляторів, найбільш впливовим серед яких на сьогодні є право. Зокрема, право само по собі є не що інше, як вираження певного консенсусу між інтересами різних суб'єктів соціуму: окремих осіб, соціальних груп, держави тощо. Подібний висновок можна зустріти як у роботах відомих мислителів минулого (зокрема, прихильників теорії суспільного договору)¹, так і в працях сучасних дослідників². Більше того, прийняття категорії «інтерес» як наріжного каменя надає можливість досліджувати окремі галузі права, з метою пояснення їх специфіки станом на певний історичний період та з'ясування тенденцій подальшого розвитку. Як зазначає з цього приводу О. В. Шпотаківська, науковий аналіз потреб людини, держави, суспільства, викликаних порушенням кримінального закону, є важливою методологічною умовою пізнання і побудови оптимального співвідношення публічного і при-

¹ Соціально-філософська теорія, яка пояснює виникнення права та держави як результату досягнення договору між людьми (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гроцій та ін.).

² Див.: Пискунов, В. В. Концепт общественного договора: классические и современные формы [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.11 / В. В. Пискунов. – М., 2005.

ватного начал у кримінальному судочинстві й подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства¹.

Враховуючи вказане, перехід до вивчення безпосереднього об'єкта цього дослідження не уявляється можливим без попереднього огляду базових підходів до розуміння категорії «інтерес» у праві в цілому та у кримінальному процесі зокрема. Тож, першочерговим кроком має стати вивчення існуючих на сьогодні наукових концепцій з цього питання, з метою формування на їх основі власної методологічної конструкції, яка стане фундаментом для даного наукового дослідження.

Погодимось з науковцями, які вказують, що дослідження будь-яких явищ соціальної дійсності, у тому числі і правових явищ, доцільно пов'язувати із аналізом тих характеристик, які висвітлюють їх змістовні риси. Отже, підхід до розкриття сутності того чи іншого соціально-правового феномену має здійснюватися через тріаду складників: а) поняття; б) сутнісні ознаки²; в) функціональне призначення³. Вбачається, що окреслений методологічний підхід, будучи апробованим на рівні комплексних дисертаційних⁴ та монографічних⁵ досліджень, значною мірою забезпечує досягнення структурованості, логічної послідовності та повноти у відображенні отриманих автором результатів.

1.1.1. Поняття категорії «інтерес»

По суті беззаперечним на сьогодні є твердження про те, що інтерес — одна з основних соціологічних і юридичних категорій, яка забезпечує розкриття зв'язку між об'єктивними закономірностями та

¹ Шпотаківська, О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. — К., 2005. — С. 21.

² У цитованій праці С. І. Перепелиця використовує термін «зміст явища», хоча матеріал, який викладено у відповідному пункті роботи (с. 16–19), на наш погляд, більш вдало описується терміном «сутнісні ознаки явища».

³ Див.: Перепелиця, С. І. Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження [Текст] : монографія / С. І. Перепелиця. — Х. : Право, 2015. — С. 6.

⁴ Див., наприклад: Шилов, О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / О. Г. Шилов. — Х., 2011. — С. 19–73.

⁵ Див., наприклад: Коршунов, Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики [Текст] / Н. М. Коршунов. — М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. — С. 19.

діями людей¹. Тож, вагомість поняття «інтерес» у найрізноманітніших сферах знань гуманітарного циклу не могла не породити численні наукові дослідження даної категорії, що, безумовно, аж ніяк не сприяло забезпеченню єдності в розумінні досліджуваного явища. Доволі широкий спектр наукових підходів щодо дефініціювання та сприйняття категорії «інтерес» пояснюється також тим, що кут зору кожного дослідника є відмінним, оскільки зумовлюється вектором його наукового пошуку. Відразу зауважимо, що огляд усіх існуючих на сьогодні позицій з цього питання не уявляється можливим, зважаючи на розумні межі обсягу роботи, та й не є доцільним, оскільки виходить за рамки мети даного дослідження. Отже, у цьому пункті зосередимо увагу лише на найбільш поширених підходах, які можуть послужити теоретико-методологічною основою для подальших висновків, враховуючи предмет нашого дослідження.

Як зазначається у фахових джерелах, у більшості випадків законодавча техніка черпає матеріал для конструювання правових приписів з числа загальноживаних понять, надаючи їм за потреби відповідного контекстного відтінку². Тож, спираючись на метод наукової дедукції (рух від загального до конкретного) та враховуючи, що мовна форма кримінального процесуального закону є основою його лексико-граматичного тлумачення³, розпочати вивчення поняття «інтерес» доцільно зі з'ясування його найбільш загального, лексичного значення, звернувшись до відповідних тлумачних словників (такого роду підхід є доволі поширеним у наукових дослідженнях юридичного циклу⁴).

Зазначимо, що серед мов, з яких термін «інтерес» міг бути запозичений слов'янськими народами, на сьогодні називають латинську

¹ Див.: Мусаев, Н. М. Понятие интереса, его виды и соотношение публичного и частного интереса [Електронний ресурс] / Н. М. Мусаев. – Режим доступу: [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0195_West_pravo_2000_1\(2\)/19.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0195_West_pravo_2000_1(2)/19.pdf). – Заголовок з екрана.

² Див.: Любченко, М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види [Текст] : монографія / М. І. Любченко. – Х. : ТОВ «ВИД-ВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. – С. 74, 77, 146.

³ Див.: Капліна, О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права [Текст] : монографія / О. В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – С. 148.

⁴ Див., наприклад: Перепелиця, С. І. Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження [Текст] : монографія / С. І. Перепелиця. – Х. : Право, 2015. – С. 7.

(*interest* або *inter esse*)¹, польську (*interes*), німецьку (*interesse*)² та ін. При цьому вагомим у першу чергу є той факт, що, незалежно від можливої країни походження терміна, переклад відповідних базових мовних еквівалентів є по суті ідентичним і означає «мати важливе значення». Зауважимо, що вказана першооснова збереглася як базова й при сучасному визначенні категорії «інтерес» у «науково нейтральних» джерелах. Зокрема, у довідковій лінгвістичній літературі під інтересом пропонують розуміти увагу до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось; вагу, значення; те, що становить зміст чийхось прагнень, потреб; те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиймсь прагненням, потребам; те, що приносить вигоду, тощо³. Аналогічна інтерпретація вказаного поняття свого часу була надана й Конституційним Судом України (далі — КСУ)⁴.

Безумовно, подальше використання цієї категорії у різних сферах наукового знання призвело до виникнення певних варіацій у його розумінні залежно від науково-дослідного контексту використання. Так, соціологія розглядає поняття «інтерес» як реальну причину соціальних дій, що лежить в основі безпосередніх спонукань, мотивів, ідей індивідів, соціальних груп, класів, які беруть у них участь; психологія — як ставлення особи до предмета, для неї цінного, привабливого; філософія — як причину дій, що має значення для людей та їх груп, суспільної поведінки⁵.

¹ Див.: Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации [Текст] : монография / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Ю. Бакаевой. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 8; Венедіктова, І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : монографія / І. В. Венедіктова. — К. : Юрінком Інтер, 2014. — С. 21.

² Див.: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка [Текст] / М. Фасмер. — М., 1967. — С. 136.

³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — С. 509; Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — 3-е изд., стереотип., испр. и доп. — М. : АЗЪ, 1995. — С. 224; Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] Т. 1–4 / В. Даль. — М. : Рус. яз., 1978. — Т. 1. — С. 699.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 [Текст] // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 50. — Ст. 3288.

⁵ Див.: Советский энциклопедический словарь [Текст]. — М. : Сов. энцикл., 1987. — С. 496; Шпотаківська, О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному

Групування існуючих на сьогодні в науковій літературі підходів щодо розуміння інтересу дає можливість констатувати, що основним елементом, який зумовлює кардинальні відмінності у сприйнятті вказаної категорії, є питання щодо природи інтересу, а саме — є вона суб'єктивною чи об'єктивною. В одних випадках інтерес трактується як суб'єктивне усвідомлення певної потреби, що породжує його розуміння як суб'єктивної категорії, в інших — як сама потреба, що дає можливість відносити інтерес до числа об'єктивних явищ. Поряд з цим не менш поширеною є й третя точка зору, прихильники якої прагнуть поєднати у визначенні поняття інтересу його об'єктивні та суб'єктивні елементи.

«Суб'єктивний» підхід. Зважаючи на специфіку предмета дослідження, категорія «інтерес» розглядається із суб'єктивних позицій насамперед у психології та суміжних із нею науках, будучи сформульованою представниками даних галузей наукового знання як «емоційний прояв пізнавальних потреб людини»¹; «образи і уявлення щодо потреб»²; «зосередженість на певному предметі думок, помислів особи, що викликає прагнення ближче ознайомитися з предметом, глибше у нього проникнути, не випускати його з уваги»³; «емоційно насичена спрямованість суб'єкта на значимі для нього об'єкти»⁴ тощо.

Віднесення інтересу до числа суб'єктивних категорій знаходимо і в науковій довідковій літературі економічного циклу. Так, один із сучасних словників визначає інтерес як зацікавленість, бажання й прагнення суб'єктів взаємовідносин⁵. Аналогічні підходи, які при цьому ототожнюють поняття «інтерес», «мотив» і «стимул», пропонуються фахівцями з питань економіки⁶. Акцентування уваги на суб'єктивних

судочинства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. — К., 2005. — С. 11.

¹ Общая психология [Текст] / под ред. А. В. Петровского. — М. : Просвещение, 1976. — С. 101.

² Мерлин, В. С. Лекции по психологии мотивов человека [Текст] / В. С. Мерлин. — Пермь : ПГПУ, 1971. — С. 18.

³ Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1976. — С. 416.

⁴ Еникеев, М. И. Энциклопедия. Общая и социальная психология [Текст] / М. И. Еникеев. — М. : Приор, 2002. — С. 134.

⁵ Див.: Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг и др. — М. : ИНФРА-М, 1996. — С. 134.

⁶ Див.: Генкин, А. Система экономических интересов и социальная гармония [Текст] / А. Генкин // Вопр. экономики. — 1993. — № 6. — С. 147.

характеристиках інтересу можна зустріти й у дослідженнях юридичного циклу, зокрема у формі тверджень про те, що інтерес є «усвідомленою потребою»¹ або «категорією, що втілює відбите у свідомості людей прагнення до задоволення потреби»², тощо.

При цьому в літературі справедливо відмічається деяка вразливість такого підходу, оскільки він повністю залишає за суб'єктивним чинником процес формування тих або інших інтересів та їх змісту. Якби останні конструювалися та видозмінювалися виключно залежно від бажання людини, то це означало б, що сам історичний процес, а разом із ним і розвиток права, виявились би результатом суб'єктивних дій та побажань. Конфлікти інтересів мали б лише суб'єктивний характер, а об'єктивні умови їх реалізації не відігравали б істотної ролі. Все це, як доводить практика, не відповідає життєвим реаліям³.

У свою чергу, зазначити, що уявлення про виключно суб'єктивну природу категорії «інтерес», на наш погляд, пов'язане з деякою методологічною помилкою, що полягає у змішуванні категорій «суб'єктивний» і «суб'єктивний». Наприклад, в одній із базових робіт із питання інтересів у кримінальному судочинстві зустрічаємо тезу такого змісту: для кримінальної процесуальної науки характерним є дослідження інтересів у їх суб'єктивному аспекті, оскільки інтереси належать і реалізуються суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності⁴. Вбачається, що такий підхід викликаний помилковим ототожненням категорій, змістове навантаження яких має істотні відмінності. Як зазначається в сучасних дослідженнях з цієї тематики, інтереси завжди суб'єктивні, тобто належать комусь із суб'єктів суспільних відносин (у тому числі й правовідносин), що застосовують заходи, необхідні для їх реалізації. Але «суб'єктивність» і «суб'єктивність» — зовсім не тотож-

¹ Див.: Гукасян, Р. Е. Философская категория интереса в советском гражданском процессуальном праве [Текст] / Р. Е. Гукасян // Некоторые философские проблемы государства и права. — Саратов, 1968. — Вып. 1. — С. 98; Кожевников, С. Н. Социально-правовая активность личности [Текст] / С. Н. Кожевников // Сов. государство и право. — 1980. — № 9. — С. 25.

² Бегичев, Б. К. Цели советского трудового права [Текст] / Б. К. Бегичев // Правоведение. — 1980. — № 5. — С. 44.

³ Див.: Костин, Е. В. К вопросу о субъективной и объективной природе экономического интереса [Текст] / Е. В. Костин // Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. — Ч. XIII. — Пятигорск : ПГЛУ, 2011. — С. 86.

⁴ Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве [Текст] / О. Я. Баев, З. Ф. Коврига, Л. Д. Кокорев и др. ; науч. ред. Л. Д. Кокорев. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1984. — С. 7–8.

ні поняття. Якщо перше означає, що інтереси невіддільні від їх носіїв, з чим не можна не погодитися, то друге переводить їх у категорію, що породжується волею і свідомістю людей¹.

«Об'єктивний» підхід. На противагу сприйняттю інтересу як суто суб'єктивної категорії, в наукових джерелах різного спрямування можна зустріти й інший абсолютизований підхід, який зводиться до повного заперечення суб'єктивних елементів вказаного явища та розгляду його виключно як об'єктивного феномену. Представниками даної наукової течії пропонується розглядати інтерес як об'єктивне явище², що пов'язане винятково з буттям предмета і не зводиться до свідомості й волі³; як об'єктивно існуючу орієнтацію на створення і засвоєння предмета потреби⁴. Відтак, прихильниками вказаного напрямку робиться загальний висновок, відповідно до якого «інтереси були й залишаються об'єктивною реальністю, належать до сфери матеріальних умов життя, є сукупністю матеріальних чинників, які необхідні для існування й розвитку особистості»⁵, при цьому інтереси є не продуктом свідомості й волі, а результатом об'єктивних соціальних умов, що зумовили спрямованість дій особи⁶.

Комбінований підхід. Доволі поширеним у літературі є *комбінований (об'єктивно-суб'єктивний)* підхід до розуміння категорії «інтерес». Позиція його прихильників зводиться до того, що інтерес є єдністю об'єктивного змісту й суб'єктивної форми, результатом усвідомлення об'єктивної необхідності задоволення наявних потреб і потреб, що

¹ Див.: Костин, Е. В. К вопросу о субъективной и объективной природе экономического интереса [Текст] / Е. В. Костин // Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. – Ч. XIII. – Пятигорск : ПГЛУ, 2011. – С. 87.

² Див.: Чечот, Д. М. Субъективное право и формы его защиты [Текст] / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 29; Черепакин, А. М. Экономические интересы при социализме и их правообразующее значение [Текст] / А. М. Черепакин // Сов. государство и право. – 1981. – № 2. – С. 29–37.

³ Див.: Гак, Г. М. Учение об общественном сознании в свете теории познания [Текст] / Г. М. Гак. – М. : Изд-во акад. обществ. наук, 1960. – С. 63.

⁴ Див.: Шпотаківська, О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. – К., 2005. – С. 12.

⁵ Венедіктова, І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : монографія / І. В. Венедіктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – С. 8.

⁶ Див.: Философский словарь [Текст] / под ред. М. М. Розенталя. – Изд. 3-е – М. : Изд-во полит. лит., 1975. – С. 150.

розвиваються¹. Прикладом даної наукової течії може бути визначення інтересу як явища, що становить єдність об'єктивного і суб'єктивного, оскільки, з одного боку, він має матеріальні основи, а з другого — завжди так чи інакше, більш-менш глибоко, правильно чи неправильно відображається у свідомості й оформлюється в ній у вигляді певних цілей².

При цьому окремою варіацією комбінованого підходу є концепція «дволанкової системи інтересів, у якій проводиться чітка межа між об'єктивними і суб'єктивними інтересами, що має бути такою ж зрозумілою, як і межа між матеріальними та ідеальними явищами»³. Узагальнивши позиції прихильників саме такого підходу, І. В. Венедіктова, із посиланням на відповідні джерела, запропонувала його формулу⁴, яка в цілому зводиться до наступного. Термін «інтерес» має подвійне змістове значення, відображуючи два якісно самостійних явища, хоча й пов'язаних між собою... Інтерес як явище психіки є відображенням об'єктивного інтересу, який існує незалежно від волі і свідомості людини й суспільства⁵. Об'єктивний інтерес є лише об'єктивною, матеріальною основою діяльності людини, а не самою людською діяльністю, не рушійними засадами. Щоб виступити в цій ролі, об'єктивний інтерес має пройти крізь свідомість людини, тобто стати суб'єктивним інтересом⁶. Інтерес існує незалежно від того, усвідомлює його суб'єкт чи ні. Проте як діяльна сила він виступає лише відбиваючись у свідомості, лише прийнявши спонукальний мотив до неї⁷.

¹ Див.: Здравомыслов, А. Г. Проблема интереса в современной социологической теории [Текст] / А. Г. Здравомыслов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1964. — С. 7; Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений: (Объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — С. 67.

² Див.: Нестеров, В. Г. О соотношении общественных и личных интересов при социализме [Текст] / В. Г. Нестеров // Учен. зап. ВПШ при ЦК КПСС. — Вып. 1. — М., 1958. — С. 77.

³ Венедіктова, І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві [Текст] : монографія / І. В. Венедіктова. — К.: Юрінком Інтер, 2014. — С. 9.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Князев, В. В. О природе интереса как социологического явления [Текст] / В. В. Князев, А. И. Куфтырев, А. С. Фетисов // Вестн. МГУ. Сер. Философия. — 1968. — №4. — С. 13–14.

⁶ Див.: Демин, М. В. Проблемы теории личности [Текст] / М. В. Демин. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. — С. 85.

⁷ Див.: Арефьева, Г. С. Социальная активность [Текст] / Г. С. Арефьева. — М.: Политиздат, 1974. — С. 193.

Узагальнюючи наведені вище концепції розуміння інтересу, відмітимо, що незалежно від акцентування уваги на об'єктивних або суб'єктивних сторонах категорії «інтерес» спільним в існуючих підходах є його сприйняття у тріаді «благо — потреба — суб'єкт». У свою чергу, кожна з названих позицій містить у собі певне раціональне зерно, оскільки дає можливість розглянути феномен інтересу під різними кутами зору та в різних площинах. Проте, думається, що за умови сприйняття інтересу як багатогранного соціально-правового явища доволі складно однозначно цілком викреслити з його характеристик об'єктивні або суб'єктивні складники. Але при цьому дослідження окремих аспектів існування інтересу в праві та його реалізації зобов'язує вказати, що залежно від ситуації та змістових акцентів один із показників (об'єктивний чи суб'єктивний) може превалювати.

Вбачається, що зосередження уваги на об'єктивних або суб'єктивних елементах категорії «інтерес» у першу чергу залежить від того, розглядається інтерес як (а) елемент предмета правового регулювання (тобто невід'ємна складова суспільних відносин, регламентованих правом) чи (б) елемент правореалізаційних процесів¹.

За умови сприйняття інтересу як елементу предмета правового регулювання доводиться констатувати його об'єктивну природу². Річ у тім, що регулятивний вплив права поширюється на невизначене коло суб'єктів, а отже, законодавець може встановити відповідні нормативні конструкції лише для передбачуваних, об'єктивно існуючих процесів та явищ. Зокрема, гіпотетична абстрактна можливість того, що у суб'єкта виникне необхідність в отриманні певного блага (що власне

¹ Зокрема, такий висновок значною мірою відповідає позиції, висловленій КСУ, яким свого часу було зазначено таке: «у загальносоціологічному значенні категорія “інтерес” розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології — як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін “інтерес”, враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами» (див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 50. — Ст. 3288).

² У чомусь схожа позиція висвітлена в роботі І. В. Першиної (див.: Першина, І. В. Інтерес в праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Першина. — Н. Новгород, 2002. — С. 160).

і є інтересом), у цілому прогнозована, об'єктивно існуюча та враховується законодавцем при формулюванні тієї чи іншої правової норми. Безумовно, активність особи по реалізації інтересу цілком залежить від факту, повноти та правильності його усвідомлення. Проте навіть не будучи усвідомленим своїм потенційним носієм, інтерес є явищем, що існує у сфері суспільних відносин, а отже, не може не враховуватися при здійсненні правової регламентації¹. Специфікою норми права є її неперсоніфікований характер, тож, і нормативні приписи, які спрямовані на законодавче забезпечення того чи іншого інтересу, створюють правове підґрунтя для його реалізації потенційними носіями у разі виявлення останніми відповідного прагнення.

Підтвердженням тези про об'єктивну природу інтересу, за умови його сприйняття як явища, що є елементом предмета правового регулювання, можуть бути окремі нормативні приписи, які по суті відмежовують інтерес від його безпосереднього носія. Так, наприклад, законодавче забезпечення інтересів у кримінальному судочинстві не виключає випадків, коли реалізація того чи іншого інтересу можлива:

а) без усвідомлення такого інтересу його носієм (наприклад, через інститут законного представництва щодо неповнолітніх та обмежено дієздатних чи недієздатних осіб) (ст. 44 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК));

б) всупереч бажанню самої особи (наприклад, забезпечення участі захисника, у випадку коли його участь є обов'язковою, а особа не залучає захисника за угодою (п. 1 ч. 1 ст. 49 КПК); залучення перекладача, незважаючи на позицію підозрюваного, що він достатньо володіє мовою судочинства (ч. 3 ст. 29 КПК) тощо);

¹ Так, у чинному КПК термін «інтерес» у різних відмінках і комбінаціях вживається більш як 50 разів, зокрема у таких мовних конструкціях, як: законні інтереси учасників кримінального провадження (ст. 2; ч. 1 ст. 47; ч. 3 ст. 223; ч. 1 ст. 236); свободи та інтереси осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3; ч. 3 ст. 11; ч. 2 ст. 24); свободи і законні інтереси (ч. 1 ст. 22); права, свободи, інтереси (ч. 1 ст. 27; ч. 7 ст. 110); в інтересах держави та (або) громадян (ч. 3 ст. 128); дії чи інтереси законного представника, що суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 4 ст. 44); захист (представництво) особи суперечить інтересам особи, якій раніше надавалась правова допомога (ч. 1 ст. 46; п. 1 ч. 2 ст. 78); співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання (п. 6 ч. 2 ст. 97); інтереси неповнолітніх (ч. 2 ст. 128, ч. 3 ст. 227); інтереси кримінального провадження (ч. 3 ст. 351); в інтересах реабілітації померлого (ч. 5 ст. 447); суспільні інтереси / інтереси суспільства (ч. 4 ст. 469; пп. 3, 4 ч. 1 ст. 470; п. 2 ч. 7 ст. 474); інтереси сторін (п. 3 ч. 7 ст. 474); інтереси юридичних осіб (ч. 1 ст. 477); інтереси власника (ч. 1 ст. 477); інтереси України або іншої держави (ст. 546; п. 1 ч. 2 ст. 557; ч. 1 ст. 571) та ін.

в) після смерті суб'єкта, який є безпосереднім носієм інтересу (наприклад, перегляд судового рішення в інтересах реабілітації засудженого (ч. 5 ст. 447 КПК)).

У свою чергу, принциповою відмінністю правореалізаційних процесів від нормотворчих є розгляд суспільних відносин не в загальному, абстрактному вимірі, а в цілком конкретному, індивідуалізованому форматі. При цьому, якщо з позиції нормативного регулювання триада «благо — потреба — суб'єкт» сприймається як цілісне об'єктивно існуюче у сфері суспільних відносин явище, то з погляду правореалізації значення має саме усвідомлення суб'єктом факту існування певного блага та прагнення до його отримання. Будучи неусвідомленим (носієм або особами, які його представляють) передбачений правовою нормою інтерес так і залишається в пасивному, нереалізованому стані й не призводить до виникнення, зміни чи припинення правовідносин¹.

Отже, при характеристиці інтересів у сфері права слід розмежовувати природу юридичних інтересів із практикою їх реалізації. Остання дійсно становить єдність об'єктивного і суб'єктивного, оскільки суб'єкти, усвідомлюючи певне об'єктивно існуюче благо та прагнучи його отримати, вчиняють дії, зумовлені відбиттям такого блага у свідомості. Відповідно, як вказують дослідники, при вирішенні цього питання слід розрізняти дві його сторони, перша з яких полягає у встановленні юридичної природи інтересів, а друга — в їх реалізації, уникаючи підміни одного іншим². Указане, у свою чергу, дає можливість у межах цієї роботи визначити інтерес як ставлення суб'єкта до об'єкта (певного блага, що може бути задоволене в рамках суспільних відносин) яке, будучи тією чи іншою мірою передбачуваним (об'єктивно існуючим), як правило³, знаходить відповідне нормативне висвітлення.

¹ У цьому ключі доречно погодитись із дослідниками з приводу того, що категорія «інтерес» дозволяє зрозуміти природу активності особи в кримінальному процесі та динаміку відносин, які виникають (див.: Дилбандян, С. А. Обеспечение прав и законных интересов личности в досудебном производстве уголовного процесса России и Республики Армения (сравнительно-правовой анализ) [Текст] : монография / С. А. Дилбандян. — М. : Юрлитинформ, 2012. — С. 22).

² Див.: Костин, Е. В. К вопросу о субъективной и объективной природе экономического интереса [Текст] / Е. В. Костин // Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. — Ч. XIII. — Пятигорск : ПГЛУ, 2011. — С. 87–88.

³ Трапляються випадки, коли інтерес, будучи таким, що не суперечить закону (законний інтерес), з тих чи інших причин не знаходить відповідного закріплення на рівні нормативних актів, хоча це не виключає його існування та можливості відповідної особи претендувати на захист (у тому числі судовий) такого інтересу (про це більш детально див. підрозд. 2.1).



1.1.2. Сутнісні ознаки категорії «інтерес»

Формулювання підвалин розуміння юридичної природи категорії «інтерес» як у праві в цілому, так і в кримінальному процесі зокрема, буде неповним без приділення належної уваги сутнісним ознакам вказаного поняття.

Зрозуміло, що вектор спрямування наукового дослідження, мета, яку ставить перед собою дослідник, та інші чинники зумовлюють виділення доволі значної кількості різноманітних ознак категорії «інтерес», які характеризують її у тій чи іншій площині. Разом із тим, доречно погодитися з позицією, згідно з якою зосередження уваги має здійснюватися передусім на основних істотних ознаках предмета¹. Тож, завдання науковця бачиться нам не в розгляді усіх притаманних досліджуваному явищу ознак, а у виокремленні та вивченні тих, що є істотними, тобто розкривають природу явища та/або його специфіку в межах конкретної сфери суспільних відносин.

Враховуючи, що метою цього підрозділу роботи є огляд існуючих на сьогодні правових позицій щодо розуміння природи категорії «інтерес» та побудова на їх базі власної теоретико-методологічної конструкції, яка стане основою для дослідження окремих форм існування, нормативного забезпечення та реалізації приватного інтересу у кримінальному процесуальному праві, спробуємо встановити істотні риси категорії «інтерес», які не лише є для неї сутнісними, а й відмежовують цей правовий феномен від інших схожих явищ.

Аналіз законодавчих підходів, наукових розробок, а також власне бачення автором цього питання зумовлює віднесення до числа сутнісних наступні риси інтересу як кримінальної процесуальної категорії.

Юридична значимість інтересу. Специфіка права як регулятора суспільних відносин полягає в тому, що воно поширює свою дію не на усі без винятку суспільні відносини, а лише на ті, що є загальнозначимими. Отже, нормативної опосередкованості у тому чи іншому вигляді набувають далеко не всі існуючі інтереси, а лише ті, що потребують правового захисту, або впливають на виникнення, зміну чи припинення правовідносин. При цьому юридично значимим може бути як позитивний інтерес, що схвалюється суспільством й відповідно захищається правом, так й інтерес негативного характеру, який викликає

¹ Див.: Панов, М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти [Текст] / М. Панов // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2003. – №2/3. – С. 65.

суспільний осуд, але, зважаючи на його здатність впливати на хід правовідносин, не може не враховуватися при конструюванні юридичних механізмів регламентації суспільних відносин. Зокрема, прикладом юридично значимого позитивного інтересу може бути захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду тощо (ст. 2 КПК). Юридично значимим негативним інтересом є, наприклад, небайдуже ставлення державно-владного суб'єкта, який здійснює провадження, до його наслідків у зв'язку із наявністю родинних зв'язків із учасниками процесу. Такий інтерес, зважаючи на його значущість для результатів кримінального провадження, не міг бути проігнорований законодавцем, а отже, у КПК знайшло своє відбиття правило, відповідно до якого заінтересованість судді, прокурора слідчого або їх членів сім'ї чи близьких родичів у результатах провадження є підставою для відводу зазначених суб'єктів (п. 3 ч. 1 ст. 75, п. 3 ч. 1 ст. 77). Відмітимо, що схожа позиція вже висловлювалась окремими правниками¹.

Подвійна правова природа категорії «інтерес». Ця ознака є похідною від описаної вище ознаки юридичної значимості інтересу і виявляється в тому, що інтерес, залежно від специфіки своєї правової природи, в одних випадках виступає як об'єкт правового захисту, а в інших — лише як юридичний факт.

Зокрема, об'єктами правового захисту виступають інтереси, що є позитивними з позиції існуючих у певний історичний період суспільних відносин і не суперечать загальним засадам кримінального процесуального права. Прикладом подібного інтересу є бажання особи бути присутньою при проведенні слідчої дії, факт проведення якої може вплинути на її законні інтереси (ч. 3 ст. 223 КПК).

З другого боку, кримінальний процесуальний закон знає випадки, у яких інтерес, не будучи об'єктом правового захисту, виступає як юридичний факт, тобто породжує, змінює або припиняє кримінальні процесуальні правовідносини. Як приклад зазначеного можна навести положення КПК, відповідно до якого у разі якщо інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рі-

¹ Див.: Дерев'янкін, С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Л. Дерев'янкін. — Х., 2005. — С. 12.

шенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим (ч. 4 ст. 44).

Персоніфікованість інтересу. Інтерес є категорією суб'єктною, тобто належить комусь із учасників кримінальних процесуальних правовідносин, які, усвідомивши потребу в отриманні певного соціального блага, вживають заходів, необхідних для реалізації відповідного інтересу¹. При цьому навіть у випадку, коли інтерес не усвідомлюється особою, це не виключає його персоніфікованості, оскільки положення КПК, які базуються на розглядуваній категорії, у всіх випадках містять вказівку про належність інтересу тому чи іншому суб'єкту, зокрема: особам, що беруть участь у провадженні (ст. 2; п. 18 ч. 1 ст. 3; ч. 3 ст. 11; ч. 2 ст. 24; ч. 1 ст. 47; ч. 3 ст. 223; ч. 1 ст. 236); державі та (або) громадянину (ч. 3 ст. 128); законному представнику та особі, яку він представляє (ч. 4 ст. 44); особі, якій надається права допомога, та особі, якій раніше надавалась правова допомога (ч. 1 ст. 46; п. 1 ч. 2 ст. 78); особі, яка надала показання з чужих слів (п. 6 ч. 2 ст. 97); померлому (ч. 5 ст. 447); суспільству (ч. 4 ст. 469; пп. 3, 4 ч. 1 ст. 470; п. 2 ч. 7 ст. 474); сторонам (п. 3 ч. 7 ст. 474); юридичній особі (ч. 1 ст. 477); власнику (ч. 1 ст. 477); Україні або іншій державі (ст. 546; п. 1 ч. 2 ст. 557; ч. 1 ст. 571) тощо.

*Самостійність інтересу як об'єкта правового захисту*². Слово-сполучення «права та законні інтереси» на сьогодні у правовій термінології сприймається як усталене формулювання, таке собі правове кліше. Разом із тим, у першу чергу застосування засобів та способів лінгвістичного дослідження тексту нормативно-правових актів дає можливість ставити питання про розмежування зазначених категорій та наявність відмінностей у їх правовій природі. Підтвердженням такого висновку служить аналіз відповідних законодавчих положень, де про суб'єктивне право і законний інтерес йдеться як про відокремлені категорії, наприклад: «стосується прав, свобод чи інтересів особи» (ч. 2 ст. 24 КПК); «права та законні інтереси» (ч. 3 ст. 223 КПК) тощо. Отже, правотворець веде мову про «законний інтерес» як про категорію, що існує паралельно із суб'єктивними правами, але, як і останні, є об'єктом гарантування та захисту з боку держави.

¹ Як зазначалось вище, інколи носій інтересу в силу об'єктивних обставин не здатен усвідомити інтерес, а отже, в його інтересах діють інші особи.

² Ця риса властива саме законному інтересу, тобто інтересу як об'єкту правового захисту, і не стосується інтересів негативного характеру, які виступають у кримінальному процесі як окремі юридичні факти.

На наш погляд, слід погодитися з фахівцями, які вказують принаймні на два аспекти, що значною мірою дають пояснення описаному вище.

По-перше, кількість інтересів, які потребують законодавчого закріплення й безпосередньої конкретизованої охорони, значно перевищує норми, що становлять правову основу регулювання суспільних відносин. Право є більш статичним, ніж відносини, що ним регулюються. Воно майже завжди «відстає від життя» як при впорядкуванні соціальних зв'язків, так і при опосередкуванні багатоманітних інтересів. Тож існують інтереси, які чекають свого визнання в об'єктивному праві, прагнуть до існування у чітко гарантованому вигляді. Такі інтереси, у випадку їх несуперечності сутності й принципам права, в цілому можна назвати законними¹.

По-друге, існуюча в державі законодавча база являє собою величезний пласт нормативного матеріалу, який регламентує різного роду соціальні процеси. Інтереси, що безпосередньо не отримали конкретного висвітлення в нормах права, можуть відповідати «духу та засадам» тієї чи іншої галузі і відображатися за аналогією, що дає можливість також відносити їх до числа законних² (показово, що аналогічна позиція свого часу була висловлена і КСУ³).

Тож, якщо перший з наведених вище аспектів веде мову про «відставання права» від темпів динаміки суспільних відносин, то другий підкреслює похідний характер законних інтересів від вже існуючої сукупності нормативних актів у правовій системі держави⁴.

Отже, можна підсумувати, що інтерес як категорія кримінального процесуального права характеризується юридичною значимістю, по-

¹ Див.: Субочев, В. В. Законные интересы [Текст] / В. В. Субочев // Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. А. В. Малько. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 362.

² Там само.

³ Щоправда, у тексті рішення вживається термін «охоронюваний законом інтерес», проте з аналізу рішення слідус висновок про застосування цього терміна КСУ як аналога категорії «законний інтерес» (див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288).

⁴ Див.: Субочев, В. В. Законные интересы [Текст] / В. В. Субочев // Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. А. В. Малько. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 362–363.

двійністю правової природи, персоніфікованістю та здатністю виступати самостійним об'єктом правового захисту.

1.1.3. Функції категорії «інтерес»

Повне уявлення щодо того чи іншого правового явища можливо отримати лише відповівши на запитання щодо виконуваних ним функцій. Тож, функціональне призначення категорії «інтерес» у кримінальному процесі є невід'ємною складовою нормативної природи цього феномену. Нами вже відмічалось, що виокремлення тих чи інших характеристик явища, що вивчається, значною мірою залежить від об'єкта дослідження та наукового світосприйняття дослідника. Тому в рамках цієї роботи вважаємо за доцільне зупинитися лише на функціях інтересу, які не можуть бути залишені поза увагою, враховуючи, що питання розглядається нами саме у площині кримінального процесу.

*Функція забезпечення існування кримінальних процесуальних правовідносин*¹. Як було відмічено вище, категорія «інтерес» лежить в основі дій окремих індивідів та їх об'єднань, які вступають між собою у різного роду соціальні відносини. Різновидом соціальних відносин є правовідносини, які, у свою чергу, як видовий елемент включають кримінальні процесуальні правовідносини. За слушним зауваженням О. В. Шпотаківської, «інтерес у кримінальному процесі виступає як спонукальна сила, що приводить у рух усю систему кримінального судочинства. Відсутність конкретного інтересу або наявність іншого може зупинити або відповідним чином змінити динаміку кримінального процесу. Спонукальна сила формується певними потребами, до задоволення яких і прагне носій інтересу: будь-то особа, держава, суспільство. Наприклад, потреба суспільства у збереженні встановленого правопорядку формує усвідомлене спонукання даний правопорядок охороняти і захищати від злочинних посягань. Потреба людини володіти належним їй на правах власності майном формує усвідомлене спонукання захистити самому чи вимагати захисту від держави права власності на майно у разі його порушення»². Тож, саме потреба

¹ Така функція є найбільш масштабною, а тому окремі з функцій, які нами розглядаються далі, є у тій чи іншій мірі похідними від функції забезпечення існування кримінальних процесуальних правовідносин.

² Шпотаківська, О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. – К., 2005. – С. 20.

учасників кримінального провадження (у тому числі потенційних учасників, за умови, що провадження ще не розпочалось) у реалізації власних (приватних), загальнодержавних, відомчих інтересів або інтересів інших осіб служить першоосновою виникнення, розвитку, зміни та припинення кримінальних процесуальних правовідносин. При цьому категорія «інтерес» у прямій або опосередкованій формі накладає відбиток на кожен з елементів кримінальних процесуальних правовідносин.

Загальноприйнятим у теорії права є положення про структуру правовідносин, яка передбачає такі елементи: суб'єкти, зміст, об'єкти та юридичні факти¹.

Суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин виступають фізичні та юридичні особи, державні органи та їх уповноважені представники. При цьому статус кожного суб'єкта, його правомочності зумовлені об'єктивно властивими йому інтересами та загальною моделлю консенсусу, якого досягнуто при узгодженні різноспрямованих інтересів (наприклад, публічного і приватного)².

Щодо змісту правовідносин, то в теорії права прийнято виділяти його юридичну та фактичну складову. При цьому під юридичним змістом правовідносин пропонується розуміти суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а під фактичним — дії осіб щодо реалізації зазначених прав та виконання покладених обов'язків³. Вбачається, що кожна складова змісту правовідносин визначається інтересами, досягнути яких прагне учасник правовідносин. Звернемо увагу, що розгляд цього питання слід поєднати з раніше викладеними нами тезами про об'єктивний зміст категорії «інтерес» за умови її сприйняття як елементу предмета правового регулювання. Зокрема, встановлюючи юридичну складову кримінальних процесуальних правовідносин, законодавець виходить із розуміння інтересів учасників кримінального провадження саме як категорії об'єктивної, оскільки на момент моде-

¹ Див.: Скакун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 377–378; Загальна теорія держави і права [Текст] : підруч. для студ. вищ. юрид. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 336.

² Хоча відразу слід зазначити, що публічні і приватні інтереси далеко не в усіх випадках є різноспрямованими, а в багатьох ситуаціях збігаються, про що йтиметься далі.

³ Див.: Скакун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 378.



лювання та прийняття відповідних законодавчих приписів про конкретно-визначених, індивідуалізованих суб'єктів не йдеться. Тобто, закріплюючи права та обов'язки учасників кримінального судочинства, законодавець виходить із потенційної можливості конкретно взятого індивіда використати встановлені правоположення у разі участі у кримінальних процесуальних правовідносинах у тому чи іншому статусі, усвідомлення відповідного інтересу та наявності бажання його реалізувати. Стосовно фактичного змісту правовідносин, то тут вже йдеться про усвідомлений інтерес та відповідні дії, вчинені з метою його реалізації.

Об'єктом правовідносин виступають матеріальні й нематеріальні блага, а також дії суб'єктів та їх результати, з приводу яких виникають правовідносини, реалізуються суб'єктивні права та виконуються покладені законом обов'язки суб'єктів правовідносин. Вбачається, що поняття «об'єкти правовідносин» значною мірою збігаються із категорією «інтереси», принаймні в частині щодо матеріальних і нематеріальних благ, в отриманні (збереженні) яких зацікавлений учасник правовідносин. Стосовно ж дій суб'єктів та їх результатів, з приводу яких виникають правовідносини, то такі дії у багатьох випадках є бажаним результатом, оскільки факт їх вчинення надасть можливість реалізувати наявний в учасника кримінального провадження інтерес.

Під юридичними фактами розуміють життєві обставини, з якими правові норми пов'язують настання юридичних наслідків. Даний елемент правовідносин, на наш погляд, також безпосередньо пов'язаний із категорією «інтерес». Річ у тім, що якби та чи інша життєва обставина жодним чином не зачіпала інтересів певних суб'єктів, то вона була б неспроможна породити активність останніх та привести до настання юридичних наслідків. Юридичний факт виступає не чим іншим, як своєрідним каталізатором щодо усвідомлення суб'єктом факту ущемлення його інтересів та потреби в їх захисті. При цьому критерієм віднесення фактів до числа юридичних, тобто надання їм правового значення, є соціальна важливість інтересів, яких той чи інший факт стосується.

Функція визначення завдань кримінального процесуального законодавства та кримінального провадження. Розвиваючи тезу про основоположний характер категорії «інтерес», зазначимо, що, на наш погляд, таке соціальне явище є основою для виникнення права як регулятора суспільних відносин та формування мети кожної окремої

галузі законодавства. На початку цього підрозділу нами вже відмічалося, що потреба у всіх існуючих на сьогодні соціальних регуляторах (таких як мораль, релігія, право тощо) зумовлена не чим іншим, як необхідністю звести до спільного знаменника взаємно суперечливі інтереси учасників суспільних відносин та досягти певного консенсусу. У свою чергу, узгодження інтересів учасників кримінального провадження, встановлення процедури, яка надала б можливість максимально повно реалізувати суб'єктам кримінального судочинства їх законні інтереси (в умовах конфронтації останніх), забезпечення балансу інтересів з метою реалізації концепції рівності сторін і змагальності у кримінальному провадженні — усе це є метою, яку має забезпечити кримінальне процесуальне законодавство як соціальний регулятор у сфері боротьби зі злочинністю.

Більше того, завдання кримінального провадження (як встановленої кримінальним процесуальним законодавством процедури розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень) також визначені через категорію «інтерес». Зокрема, відповідно до ст. 2 КПК «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (курсив наш. — *I. Т.*).

Зауважимо, що хоча текстуально у ст. 2 КПК використання терміна «інтерес» є разовим, проте усі перелічені положення є не що інше, як процесуальні інтереси тих чи інших учасників кримінального провадження. Так, формулювання «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та свобод учасників кримінального провадження» поєднує в собі як загальнодержавний інтерес боротьби зі злочинністю, так і приватні інтереси учасників кримінального судочинства, щодо охорони їх прав та свобод. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування спрямовано на реалізацію публічного інтересу щодо оперативності діяльності правоохоронних органів, та приватного інтересу підозрюваного, обвинува-